

ԵԶՆԻԿ ԵՒ ԻՒՐ ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆ

Ե ի իրաւամբ մեծանուն մատենագիրք կոչեցին զժամանակագրու-
թիւն՝ աչք պատմութեան, նոյնպէս կարծեմ չի սխալիր եթէ ոք կու-
նէ և զքննագատութիւնն՝ աչք մատենագրութեան, որում իսկա-
կան բան մ'է. և որչափ Հինք կամ մանաւանդ (թէ՛) աստի քանի մի գար առաջ՝ քիչ
յարգ կուտային մարդիկ այն ուսմանս, նոյնքան ևս այժմեան ժամանակաց մէջ
կարեոր կը համարուի այն, իբրու կշիւ մի որով կը գնահատին արուեստք և գիտու-
թիւնք գարուս: Եթէ ամենայն ազգաց մատենագրութեան և պատմութեան կա-
րեոր կը համարուի այն ուսումս (քննագատութեան), ևս առաւել կարեորագոյն
պիտի համարուի տնչուշտ մեր պատմութեան և մանաւանդ ազգային մատենագրու-
թեան: — Մատենագրութիւն մի՛ որոյ սկիզբն կամ ծագումն ցարգ իսկ անորոշ
և անտոյգ ենթագրութեանց վրայ հաստատուալ է: — մատենագրութիւն մի՛ որ չէ
հասած մինչև առ մեզ անընդհատ յաջորդութեամբ, այլ յետ մի անգամ ծագելու
և փայլելու, գործեալ երկարագոյն գարուք մթագնեալ և գոգցեա անհետացեալ
մնացեր է, և երկրորդ անգամ մի ևս չծագեցաւ, բայց զի անդրէն մթագնի և նսե-
մանայ. նման այն գիտութեան, որք յետ անգամ մի գեղեցիկ լուսով շողալու յերկ-
նից կամարն ամօրեայ ժամանակաւ, այլ ևս այնուհետեւ գարուց 'ի գարս ծածկեալ
կը մնան 'ի տեսութենէ և 'ի քննութեանց մարդկան: Ահա այն բանս յիշուի պա-
տահեր և ևս մեր ազգային գարութեան, որ (թէ երբ սկսեր է՝ հայկական լեզուով
իբրու գրուած մատենագրութիւն, բանասերք միաբան չեն իրենց կարծեաց մէջ.
սակայն հաւանականացոյն թուի և գրեթէ ստոյգ, թէ 'ի Հինգերորդ գարու կը
սկսի այն, լեթ իւր յատուկ և արժանաւոր իմաստիւ առնելու լինինք, կը ծաղիկ և
կը փայլի 'ի նմին գարու, կը հասնի մինչև 'ի ծայր կատարելութեան և շնխութեան,
և զուգապէս գործեալ գրեթէ կը շինան 'ի վերջս նոյն գարու, կամ լաւ ևս ըսել՝
'ի յաջորդ գարու: Յիշուի Հինգերորդ գարուն մէջ որ և յիսկիդար կոչի մեր մասե-
նագրութեան, ծագեցան հայութեան ամենէն աւելի նշանաւոր հանձարք, որք ճո-
խացուցին իրենց գրութեամբ և թարգմանութեամբ զմատենագրանս ազգիս,
կրթեցին անոնց միջքն և սիրտն, պայծառացուցին զՍկեզեցին՝ վայելուչ կարգք: —
այլ, աւանգ, այս ամենայն բարեկարգութեանց մէջ, ազգիս ամենայն ինչ կանգնելու
միջոց, աւանգ կ'ըսեմ, մին միայն 'ի կարեւորագունիցն ինկաւ կործանեցաւ, քահն և
թագն արքունական, որ միայն կրնար նեցուկ և հաստատութիւն լինիլ կրօնից և գի-
տութեանց: Այս ախուր և աշխարհիլ տեսարանիս մէջ, այլ և ասոր աւերակաց վրայ՝
ամբարձաւ կանգնեցաւ գեղեցիկ և լուսաւոր շինուած մի, մանաւանդ (թէ՛) տաճար
ըսեմ, որոյ գրան և սրմոց վրայ փայլէր գրեալ իմաստոքիւն: որ՝ (թէ և կարող չեղե-
կանգնել թագաւորական գահը, սակայն կարաց անխախտ և անեղծ պահել 'ի հո-
գիս զճճարիտ հաւատոս: Այս շքեղ տաճարիս մէջ՝ որ անշուշտ կը ներկայացնէ մեր
գերագոյն սկիզբն Ե գարու, կը նկատեմ խումբ մի բազմաթիւ պսակաղաւար իմաստ-
նոց և վարդապետաց, որոց պէտ և գլուխ կացեալ Սահակ և Մեսրոպ՝ անհամե-
մատք 'ի սրբութեան և 'ի գիտութեան, և ապա պար մի՛ իրենց վարդապետաց բա-

բննախանձ և հետևող աշակերտաց, որոց երիցագունից և հոգակաւորաց մին անշուշտ պէտք է համարուի մերս Եզնիկ կամ Եզնակ Կողբացի:

Ոչ ոք կը տարակուսի, որ Էդոդրացի անունն՝ իւր Կողբ հայրենիքը կամ ծննդավայրը կը ցուցնէ, ինչպէս է՝ իւրեւն, « Եւ երկրորդ Եզնիկ անունն՝ յԱյրարատեան աշխարհէն ՚ի Կողբ գեղէն »: որ բաւական մեծ գիւղ մ'էր, ըստ վիպիկոյ Խորենացւոյն (Գ. Կ.), Այրարատեան աշխարհին ճակատք կոչուած գաւառին մէջ, զորն յետագայ պատմիչք, ինչպէս Յովհան Կաթողիկոս և Ստեփանոս Օրպէլեանց (դէ. ԻԶ), գիտաքաղաք, այլ և մեծ դաստակերտ կ'անուանէին զայն, որոյ ազահայրն և քաջաբեր արգասանգութիւնն շատ անուանի էին Հայաստանի մէջ, ինչպէս կը յիշատակեն բազումք ՚ի պատմեաց մերոց, և մինչև ցարդ իսկ օգտամատուց և անհամեմատ գերազանց է յայտն մասին: Ուրիշ կարեւոր տեղեկութիւն մի բնուած չեն աւանգած Եզնիկայ վրայ մեր մտածենագիրք: ուստի շատ զօտարին է գիտել՝ թէ՛ ոչ բոլորովին անկարելի, թէ՛ Քրիստոսի որ թուականին ծնաւ Եզնիկ, ոչք, է՛նչ աստիճանի և վիճակի մարդիկ եղեր են ծնողք այն երջանիկ որդւոյն: ահա աստիճ գրեթէ անշուշտ անելի խնդիրք և հարցումներ են մեզ համար: Անշուշտ ՚ի տղայ տիոց յաւուրակ յուսմունք և ՚ի բարեպաշտութեան, այլ ՚ի լեզուագիտութեան մանաւանդ՝ որոյ մէջ գրեթէ ամենէն աւելի նշանաւոր և առաջինն է յետ Ս. Սահակայ, ՚ի գեղագիտութեմ հասակի ևս՝ միայն առաքինութեամբք և իմաստութեամբք մնաց և զորացոյց իւր հօգին: աշակերտեցաւ յԵւրով բնիկ Այրարատեան աշխարհին առ ռոս Ս. Սահակայ, ևս և Մեսրոպայ, որ և եղաւ տպա անոնց երիցագոյն և քաջազոր տաշկերտացմէ մին, և գլխաւոր աշակից ՚ի Թարգմանութիւնս Ս. Գրոց: — Բայ ՚ի հայկական լեզուէ (որոյ տէր և իշխան թուի լինել), հմուտ էր Եզնիկ ևս յայն և ստորի լեզուաց, զորս կ'ուսանէին գրեթէ ամենայն մանկունք՝ որք քահանայութեան սուրբ աստիճանին կը պատրաստէին: վասն զի այս լեզուներով կատարէին եկեղեցական ընթերցմունքք և պաշտամունքնախ քան զգիւտ նշանագրոց: Տարակոյս չկայ թէ գիտէր ևս պարսիկ լեզուն, ինչպէս կ'երևի իւր գրքէն իսկ: կրնանք ըսել հաւանականօրէն, թէ բոլորովին անտէգեակ չէր ևս եբրայեցի լեզուին, որ շատ մօտ է սասորի լեզուին, յորմէ և շատ ստուգաբանութիւններ կ'ընէ իւր գրոց մէջ:

Որքան մեծաքայլ կը յառաջագիւրթ Եզնիկ յասպարեզ լեզուաց և գիտութեանց, այնքան ևս կը վշտանայր հոգաով ազգին մտաւոր կուրծքեան և տար լեզուաց գերի ըլլալուն վրայ: Սակայն շուտով մերթաբեցաւ անոր վշտացեալ հոգին, երբ վերնախնամ այցելութեամբ՝ նոյն ժամանակաց մէջ պատահեցաւ մեր նշանագրոց գիւտն արգեամբք և ջանիւր Ս. Մեսրոպայ և Ս. Սահակայ, որ յիրաւի ուսմանց և գիտութեանց զարգանալուն ամենամեծ գրգիշ և յորգոր եղաւ: Կանգնեցան ամենայն ուրեք ուսումնարանք հայկական տառից և լեզուի, ՚ի բաց հայածեցան օտարութիւն և ծանրաւոր լեզուք՝ թէ՛ թէ և ծենքենայ յայն, խեցեկ և խաղաղաւոր ասորութեան տղա վարժանաւաց մէջ՝ իրաւախէր ևս մեր Եզնիկն (ուսանելէն արդեօք թէ ուսուցանելէն համար), որ և յառաջագէտ կը փայլէր քան զբնուած: Այս գեղեցիկ պատահիւն՝ (ի 438 մ. ըստ Չամչեանին) Ս. Սահակ և Ս. Մեսրոպ խորհուրդ ընելով ընտրեցին զերկուս յաշակերտաց իւրեանց՝ զՅովսէփ Պաշնացի և զմերս Եզնիկ, և զգեցցին յԵգեսիա, որպէս զի նախնի Հարց (անշուշտ Ասորւոց) գրքերը Թարգմանեն ՚ի հայ, ըստ վիպիկոյ Խորենացւոյն (Գ. Կ.): Այլ է՛նչ պէտք է հասկնալ. — Թարգմանել (Ասորւոց գրքերը) յասորի լեզուէ ՚ի հայ, թէ սասորի առաւելով գրուած հայերէն գրքերը դարձնել ՚ի հայկական տառս: վասնզի այսպէս կը հասկնայ մեծ պա-

մաքիրն մեր Զամէանն, այս են ահա անոր խօսքերն. « Առաքելցին զՅովսէփ Պաղնայի
և զԵլնակ Կողբացի 'ի բաղաբն Եդեսիա, զի թէ կացցեն անդ մաստիսն ինչ Հայոց՝
գրեալք ասորւոց գրով, գրեսցեն զայնս հայիրիկն. նա իսկ զգիրս Հարց Ասորւոց թարգմա-
նեսցեն 'ի հայ, և բերցեն փութով » . (Ա. հատոր, 509 էջ) : Այլ այնպէս թուի՝ թէ
Խորենացւոյն խօսքերն չառ պարզ են, և անկարելի է առանց բռնադրօսելու իմաստը
այգպէս հասկնալ . « Զի որ միանգամ գացին անդ գիրք ասոցիալ յոցին սրբոց Հարցն
առաջնոց, թարգմանեալ 'ի մեր լեզուս, բերցեն փութով » . (Գ. դ. էջ 543-4) . Կո-
րին ևս համամիտ է Խորենացւոյն, և աւելի պարզագոյնս կ'ըսէ . « Զի յասորական
բարբառոյ զնոցին (չՍտորոց անշուշտ) հարցն սրբոց զաւանդութիւնս. հայերէն
գրեալս գործուսցեն » : Մինչ սոքա յԵդեսիա կը գանուէին և Ժիրք մեղուօրէն թա-
ղեալք և խորամուխ այն հարուստ մատենադարանին մէջ՝ կը շնխացնէին իրենց
միտքը ամենայն ազգի ազգի հմտութեամբք և կը պարապէին 'ի թարգմանութիւնս
գրոց, 'ի Հայաստանէ թուղթ կ'առնուն, թէ Սահակ և Մեսրոպ կը պատրաստին
զայլս զրկել 'ի Բիւզանդիոն, և կամ, զրկեր են յառաջագոյն իսկ, խաբելով զիրենք
սնտաի խոստամօրք . — անշուշտ այս բանս գրողք՝ պիտի լինին անոնք Ժանդեալ և Ժի-
րէլիք, կամ թէ՛ աղգակաւք, ինչպէս կ'ըսէ Զամէանն . իսկ Խորենացին պարզաբար
կ'ըսէ . « Ընկալան զհրապուրական թուղթս ստատակաստասաց ոմանց » : Այս երբ լք-
սեցին, ինչ որ թարգմաներ էին յասորւոյն 'ի հայ, իսկոյն յղեցին առ վարդապետս
Իւրեանց, և իրենք անգանդապէ՛ մանաւանդ թէ շնչով իսկ առանց հրամանի իրենց
վարդապետաց, կամ թէ՛ նախորդ հրամանին և խոստման զօրութեամբ՝ գնացին 'ի
Բիւզանդիոն :

Ասոնց 'ի Բիւզանդիոն երթալուն համբաւն հասնելով յունկն միւս երկու աշա-
կերտակցաց՝ որոց անուանքն են՝ Էլենդ և Կորին, նախանշելով անոնց վրայ, գուցե
նոյնպէս առանց հարցնելու իրենց վարդապետաց կամ 'ի Ժածուկ գնացին 'ի Բիւ-
զանդիոն, վաճառել « յԻւրեանց կամաց » . կ'ըսէ Խորենացին : Ասոնցմէ վերջն կը հաս-
նին ևս 'ի Բիւզանդիոն Յովնան Եկեղեցացի և Արձան արժուունի, որք թէպէտ յառաջ
իսկ քան զԿորին և քան զԷլենդ շամբայ ելեր էին՝ 'ի հրամանէ Սահակայ և Մեսրո-
պայ, սակայն ուշ հասան քան զնոսս 'ի Բիւզանդիոն . վասնզի գանդապեցան 'ի շոնա-
պարհի, գուցե զքաղաքս կամ զմատենադարանս հետախուզելու կամ գիտելու մաք,
մանաւանդ 'ի Աեսարիա :

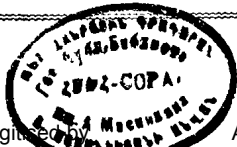
Երբ այս երեք մտացի և գերահանձար զոյգք կամ ամուլք հասան 'ի Բիւզանդիոն,
կայսերութեան քահայից վրայ կը բազմէր տակաւին Փոքրն Թէոդոս, իսկ հայրա-
պետական աթոռոյն վրայ Մաքսիմոս կամ Մաքսիմիանոս, որ մեծ ընդունելութիւն
ըրաւ անոնց, ինչպէս կը վկայէ Խորենացին . « Որոց ընդունելութիւն ամենեցուն
մեծապէս արար Մաքսիմիանոս եպիսկոպոսն Բիւզանդացւոց . (Գ. դ.) » : Սակայն
Թուի թէ յայտ հակասութիւն մի կայ 'ի բանս Առաքել սմաթք, ինչպէս Զամէանն, կը համարին թէ այս վեց երէցագոյն աշակերտաց 'ի Պղէս հա-
սած միջոց՝ հայրապետն էր Սիսինիոս (որ յառաջ է քան զՆեստոր), առ որ, կ'ըսէ
Զամէանն, առանձին ևս թուղթս յղեց Ս. Սահակ . — իսկ այլք, ինչպէս Խորենա-
ցին ևս, կ'ըսեն թէ հայրապետն Մաքսիմիանոս էր՝ որ յետ անարժան Նեստորինըս-
տաւ յաթոռն :

Այս բանք են ահա Զամէանին . « Ի 425 ամի (յորում մեռաւ Առաքիկոս հայրա-
պետ) առաքեցան Յովսէփ և Ելնիկ յԵդեսիա . իսկ 'ի 426 ամի (յորում Առաքիկոս
յաջորդեաց զՍիսինիոս) առաքեցան 'ի Բիւզանդիոն Յովնան եկեղեցացի և Արձան

տրծորանին՝ հանդերձ թղթով, զոր գրեալ էին՝ Ս. Սահակ և Ս. Մեսրոպը առ Սիսին. նիստ հայրապետ Բիւզանդիոսին, ևն Ե. (Պամ. Հայրց. Ա. 509 էջ). այն 426 տարւոյս մէջ ևս կը գնէ Չամշեան զերթն Յովսէփայ և Եղիշկայ 'ի Բիւզանդիոն, որ է՝ Սիսինիոսի հայրապետութեան տառնին տարին, իսկ Խորենացին Մաքսիմիանոսի հայրապետութեան ժամանակ կ'ընէ, որ 4 կամ 5 տարի յետոյ է քան Ղլխինիոս: Դարձեալ. Չամշեան հաստատեալ իւր կարծեաց վրայ, անշուշտ ոչ անպատշաւ, կըսէ թէ մերքն յետ եօթն տարի կենալու 'ի Պօլս և պարապելու 'ի Թարգմանութիւնս՝ յամա հայրապետութեան Սիսինիոսի և Նեստորի, Մաքսիմիանոս հայրապետին միջոց դարձան 'ի Հայաստան. մինչդեռ դիտեմք 'ի Խորենացւոյն, թէ նոքա դարձան 'ի ժամանակս Պրոկլի: Ահա կը գնեմք աստ զկարգ հայրապետացն Բիւզանդիոնի՝ իրենց ընտրութեան և մահուան թուականօք, որով լաւ ևս կը պարզի ինգիւն: Յետ Ատտիկեայ, որ վախճանեցաւ յամին 425, յաջորդեց յամուռն հայրապետութեան Սիսինիոս (յամին 426 մինչև ջամն 427). յետ որոյ յաջորդեց անարժան Նեստորն (յամին 428), և 'ի բաց մերժեցաւ յամուռն յամին 431, (յուրում կատարեցաւ և ժողովն Եփեսոսի). յետ նորա եղաւ հայրապետ Մաքսիմիանոս (յամին 431 մինչև ջամն 434), և յետ նորա՝ 'ի 434 ամի՝ Պրոկլոս. (կամս. Դասաւ. կարգ եպիսկոպոսաց):

Երբ հասաւ մերքն 'ի Բիւզանդիոն՝ 'ի սկզբան գեաւ տակաւին ևս կը յուզէր մեծ մայրաքաղաքն կայսերութեան 'ի յոյզս շփոթից և խռովութեան՝ յերեսաց ամբարիշտ նեստրականաց: Կատարեցաւ յաջորդութեամբ ժողովն Եփեսոսի և յաղթանակեց ճշմարտութիւնն. որոյ քաղցրասիւք չուշն կամ հոգմն փարատեց իսկոյն Բիւզանդիոնի մրկածին և թաւի ամպերը. յատակեցան միտք և հոգիք: Իսկ մերքն՝ ամփոփեալ և խաղաղեալ կրկնակի ևս 'ի ներքին խորշս իրենց հոգւոյն՝ կը պարսպակէ ժորեն յուսումն իմաստասիրութեան. Ս. Վարդ գիտութեան, պերճաստութեան, յուսումն յունական բարբառոյ և 'ի Թարգմանութիւնս գրութեանց Ս. Հարց (Ա. Թանասի, Բարսղի, Նազիւնաղացւոյ, Ոսկիւրեանի, ևն), ըստ վայելչոյ մեզ Խորենացւոյն: Եւ այսպէս, 5 կամ 6 տարի կենալով 'ի Բիւզանդիոն, հելլենացան գոգցես գիտութեամբ և իմաստութեամբ (ոմանք և ոճով իսկ շարագրութեան), և ճախացեալ Ս. Գրոց ստոյգ օրինակօք և կանոնօք Ս. Ժողովոց և թղթովք Հայրապետաց, դարձան յանձնակալի գրիկս հայրենեայ՝ և մանաւանդ հոգեւոր ծնողաց և վարդապետաց իւրեանց, զորս գոտան յԱշտիշատ քաղաքին Տարսնոյ, և մատուցին իրենց քերած անգին նուէրները: Յետ ստանալու այսպէս ընտիր օրինակներ Ս. Գրոց, կրկին ձեռնարկեց Ս. Սահակ 'ի Թարգմանութիւնս նոցա, որոյ մեծ օգնական եղաւ Եղնիկ՝ իւր քաջ և խորին հմտութեամբն թէ հայերէն լեզուի և թէ յունարէնի: Սակայն չեմք գիտեր ստուգիլ՝ թէ ո՞ր գիրքն կամ մասն Աստուածաշուշնչ գրոց բուն ինքն Եղնիկ Թարգմանած ըլլայ:

Ապա Եղնիկ իւր սրբասէր վարուց և իմաստութեան համար՝ Բագրեւանդայ եպիսկոպոս ձեռնադրեցաւ, այլ չեգիտցուիր հաւաստեալ՝ յունմէ՛ կամ յորում ամի: Ներկայ գտնուեցաւ Արտաշատու ժողովոյն, զոր գումարեց Յովսէփ Ա. կաթողիկոսն (յամի Տեառն 450). յորում թէպէտ Եղնիկ և Ղ. Փարպեցի ևս կը յիշեն զնա յանուան 'ի կարգի եպիսկոպոսաց, սակայն տարբերին 'ի դասակարգին. և ինչ է արդեօք պատճառն. Եղնիկ կը գնէ զԵղնիկ՝ չորրորդ (46 էջ), իսկ Ղ. Փարպեցին կը գնէ եօթներորդ (125 էջ): Նոյն ժողովոյն մէջ գրեցին պատասխանի թղթոյն Մինչըր. ներսէհի. յորում գեղեցիկ կերպով կը ցուցուին Պարսից քեշին այլանդակ հակառու:

Թիւնք, և գեղեցիկ իմաստասիրական պատճառաբանութեամբ կը ցուցուի քրիստոսական կրօնից ճշմարտութիւնն և անարատութիւնն: — Արարել է երթագրել, և շատ հաւանական թուի, որ այս գեղեցիկ և իմաստալից թուղթս՝ եթէ բոլորովին Նշնիկ չէ շարագրեր, սակայն մեծ մասն ունեցեր է, որ շատ աւելի հմուտ էր Պարսից աղան. գոյն և լեզուին քան զայլ գումարեալ եպիսկոպոսունս, և գրիչն ևս վարժ յիմաստասիրական և յատուածաբանական ձեռնարկս: Ինչպէս Նշնըկայ ծննդեան թուականն, նոյնպէս ևս իւր մահուան տարին անյայտ է մեզ, Արկիւ խորհրդական թանձր քողք կը ծածկէն մեր աչքէն անոր սկիզբը և կատարածն, որպէս զի անշուշտ կըր. կնակի ևս անձկալի և վսեմական գործ են մեզ նորա անձնաւորութիւնը: Արգ յետ այսպէս հարեանցի ակնարկ մի աալու Նշնըկայ կենաց վրայ, մի քանի գիտողութիւններ ևս բնէնք նորա մատենին վրայ:

Բ

Ոչ ոք կ'անգիտանայ Նշնըկայ անուամբ կոչուած փոքրիկ մատենանը, որ իւր բռ. վանդակութեան մէջ յիբաւի անգին գահար կ'ամ ագամանդ մի է մեր մատենագրութեան համար. և ինչպէս 'ի բիւրեղի կամ ուրիշ պատուական ականց մէջ՝ բեկբեկեւ, լով արեւուն լոյսն՝ կը տեսնուին հրաշալի գեղեցկութեամբ ծիածանին եօթն գոյնք. այսպէս և սոյն հրաշալի մատենական մէջ կը փայլին Նշնըկայ հանձարոյն զանազան գեղեցիկ ձիրք կամ գոյնք, եթէ ներել ըլլայ այսպէս ըսել: Սոյն միակ փոքրագիր մատենիկս կը բովանդակէ իւր մէջ նոյն դարուն ուսումնական և գիտական հոգին. ոչինչ չի պակսիր անդ, ոչ աստուածաբանութիւն՝ որ մատենագրին առաջին նպատակն է քրոջ յատուկ քննարողմն է, յորում կը հերքէ զսուտ կրօնս և կը հաստատէ զճշմարիտն. ոչ իմաստասիրութիւն՝ ուստի կ'անուու իրեն ջորաւոր ապացոյցներ ընդդէմ հակառակորդաց և կու տայ յաղթանակել ճշմարտութեան. ոչ քնագիտութիւն, ուր բնութեան օրինօք և զարմանալեօք կ'ուղէ հաստատել Արարչին գոյութիւնը. ոչ քնական գիտութիւնք, որովք կը ցուցնեն Աստուծոյ անսլութիւնը՝ ևս և յանշուշտ և յանգործարանաւոր էակս բնութան. ոչ աստղաբաշխութիւն, որով կ'արշաւէ անդր քան զմեր մթնոլորտ, և բարձրացնելով ևս ընդ իւր զընթերցողս մինչև 'ի բարձրագոյն գիրս տիեզերաց, կ'ուղէ աւելի 'ի մօտոյ նկատել Աստուծոյ էութիւնն, և ցուցնել այլց ևս անոր գերագոյն իմաստութիւնն՝ 'ի շուրժմունս ըստաւորաց և 'ի կարգս տիեզերաց, և ոչ պատմութիւն, որ կ'ընձեռէ իրեն պատմական և անժխտելի ապացոյնի 'ի ցուցումն ճշմարտութեան և 'ի հերքումն ստու. թեան. միով բանիւ, յաշուակ և Խարտար կը հանդիսանայ յամենայնի Նշնիկ այն իւր միակ մատենին մէջ, — Ոչ թէ միայն այն դարուն գիտութիւնն և ուսումն կը պատկերին 'ի նմա՝ իբր 'ի հայեւորը, այլ և կարող է ամենայն ոք գտնել անդ նոյն ժամանակաց սովորութիւններ, աւելորդապաշտ զրոյցք կամ առածները, Այսքովան գաւ հմտութեան հետ ունի ևս իրեն յատուկ Խարտարութիւն մի, որ ինչ և է նիւթ հանգիպի գրչին, նոր գեղեցկութիւն մը կը զգենու. այնքան կենդանի էրան, գր կը նկարագրէ զիրս, որ բնաւ չեն զանազանի 'ի քնականէն: Ուստի մարթ է ասել Նշնըկայ համար, որ եթէ չգտնուէին իւր գրոց մէջ մի քանի թերութիւնք՝ ս. րոջ վրայ խօսելու առիթ պիտի ունենանք, և նուազ հետևողութիւն կամ նմանողութիւն գտնուէր, յիբաւի պիտի լինէր նա մի այնպիսի ինքնագիր հանձար, որոյ հա-

ւաստր անկարելի պիտի լինէր գտնել 'ի բովանդակ չարս մեր մտանդարաց: Թէ և Եղնիկ՝ այնու հանգերձ՝ միշտ ան՝ ապրտ ապահր է և պիտի պահէ իւր առաջնութիւնն, մանաւանդ յիմաստասիրական մասին և 'ի լեզուական հմտութեան, քան զայլ ամենայն հեղինակս մեր:

Ճշմարտութեան ջատագով մի պէտք է գիտնայ ևս հիմնովին ճշմարտութեան ա. մենայն ընդդիմադիր հետքները և մուրումնութիւնը, որպէսզի կարենայ հերքել զանոնք զօրաւոր փաստերով: Եւ այսպէս ահա Եղնիկ՝ ճշմարտութեան պաշտպան ելած միջոց՝ կը ներկայացնէ ընթերցողաց աչաց առջև հակառակորդաց խօսքերը. անոնց պատ. ճառարանութեանը և փաստից գէժ՝ կը գնէ ինքն ևս զօրաւորագոյն փաստեր և ապա. ցոյցներ. կը բերէ 'ի մէջ աներկիւղ անոնց առարկութիւնը, և կը հերքէ. ամենուն գէժ՝ անոնց յարմար գէնքեր կը գործածէ, և չի թողար բնաւ աեղի հակառակորդին՝ իր գէժ՝ այլ ևս գէնք գործածելու: — Այս փոքրագիր մատենական մէջ իբր 'ի տես. լարանի 'ի հանգէս կ'ենին ամենայն իմաստասերք և իմաստասիք, հերետիկոսք և ա. զանդաւորք իւրաքանչիւր իրենց ստուծեան գրօջակն 'ի ձեռին, իւրաքանչիւր նորա. գիրտ և նորա հնար գէնքեր առած՝ մ'ընալք և վառեալք ամենեքին ևս ընդգէժ ճշմարտութեան: Իսկ մեծիմաստ և քաջագոր պաշտպանն ճշմարիտ կրօնից, ունեւով 'ի ձեռին զհաստ և զերկայրի սուսեր ճշմարտութեան՝ կ'ենէ անվէհեր անոնց գէժ, և 'ի մի հարուած յերկիր կը կործանէ անոնց ջղիւրը. — ուստի իրաւամբ ապա այս. քան դարերէ յետոյ՝ ոչ միայն ընեմացաւ Եղնիկայ համբուշն փայլն, այլ տակա.ւին պայծառ ևս կը փայլի մեզ՝ հնուծեան սմբան քօղերու ներքեւն, և անմահ սի.տի մեայ անուան մինչև 'ի վերջ:

Ամենայն ընթերցող պիտի հրաշանայ, երբ տեսնէ թէ Եղնիկ զուգեր է այն իւր մա.տենին մէջ՝ ընդարձակ հմտութիւն ընդ կորովոյ մտաց, երբ կարգայ անոր զօրաւոր ապացոյցութիւնը՝ որոց վրայ նորանոր գեղեցկութիւն և փայլ կը յաւելու վայե.լուչ իմաստասիք և գոյութիւն դարձուածովք. վերջապէս երբ ընթեանու հայերենագէտ մի, պիտի գտնէ Ծածկեալ այն փոքրիկ ագարակին մէջ՝ հայերէն լեզուի և շարագրութեան անբաւ և ճիս գանձեր. պիտի տեսնէ մեր լեզուին քերականական ամենէն աւելի գեղեցիկ և վսեմ կանոնները՝ ճարտար կերպով իրարու յեռեալ և ազուցեալ, ինչպէս թէ ագամանքն ընդ ոսկւոյ. պիտի գտնէ 'ի նմա յղեալ և ճախարակեայ լե.զու մի՝ առանց բնաւ կորսնցընելու իւր կորովը. զանազանութիւն և ճիսութիւն բառից՝ այլ առանց բնաւ իմաստն խանգարելու, վերջապէս ոսկի լեզու մի՝ քան զոր աւելի գեղեցիկ կարելի չէ գտնել ըսոյց միայն 'ի քանի մի գիրս Աստուածաշունչ մա.տենին:

Այլ սակայն այս ամենայն ճիսութեանց և գեղեցկութեանց մէջ՝ պէտք է խոստա.վանիլ, թէ կը պակսի 'ի նմա մի այնպիսի կատարելութիւն, որ յատկանիչ է ամենայն մեծամեծ հանձարեւոր, այսինքն է, ո՞՞ կամ կարգ խօսիչ և գրութեան. զոր ժըխ.տեղն անպատճառ մերս Եղնիկայ՝ յիրաւի մեծ անիրաւութիւն կ'ըլլար. այլ գոժաղ.գատար կը տեսնենք: Իր այս սոսկ երթագրութիւն մի չէ, այլ իրական պաշտապ. վրայ հաստատեալ՝ Վասնզի բաւական է թէ ոք մտագիր ակնարկ մը տայ անոր գրոց, և կարգաւոր միջոց ջանայ փնտռել կապ մի իմաստից՝ որ ամենակարեւոր է, մա.նաւանդ այնպիսի իմաստասիրական գրութեանց. զոր և ունայն ջանք մ'ըլլած պիտի ըլլայ: Եթէ անպիսի այնպիսին միութիւն մի փնտռել՝ ոչ եթէ գլխոց, այլ և պարբերութեանց, և բազում ուրեք ևս՝ մի և նոյն պարբերութեան մէջ գտնուած իմաստից, ձեռնուկայն պիտի ընէ. և թէ ուղէ յընդհանուր սկզբանց յառաջ բերած հետեւանք.

ներք քննել և նկատել, պիտի չփութի մնայ այնպիսին, երբ քնաւ իսկ զուրկ տեսնէ աստի, չըսեմ բովանգակ մասենին մէջ, այլ տեղ տեղ:

Պիտի գտնէ այնպիսին, որ դրոց և զլետոց սկզբնաւորութիւնք և վերջաւորութիւնք չեն յորմարի իրարու, ըստ նիւթոց և իմաստից բնաւ չեն ճշգիր անոնց բաժանմունքն, և երբեք երբեք հակառակ կ'ելին մասենադրին ոճոյն կամ դիտաւարութեան. վասնզի կան այնպիսի գլուխք և գիրք, որք իրարու հետ սերտ և ներքին կապ մ'ունենալով, չեն կարող բաժնուիլ՝ առանց խանգարելոյ և բաժնելոյ զիմաստս: Երբեմն ևս, գլուխք կամ գիրք միացեալք են իրարու վերջակէտով կամ թէ միջակէտով իսկ՝ իբրև շարայարութիւն մի իրերաց. այլ այնպէս անկապ են իմաստքն, երբեմն ևս ներհակք իրերաց, որ կարելի չէ միացնել զանոնք խոհական սղմատութեամբ. — այլ ուրեք ևս, բովանգակ գիրք մի լիննալու մտ վերջին տողերուն հասեր է, և ահա կը խոստանայ ճառել ընդգէմ հեծանոս իմաստասիրի կամ ազանգաւորի, որոյ գէմ արգէն իսկ խօսեր է յառաջագոյն:

Այլ պատահի ևս երբեմն, զի խնդիր մի՝ որ յառաջ յուզուեր և լուծուեր է յԱ. գիրս կամ յառաջին էջ՝ բաւական գոհացուցիչ և զորաւոր պատասխանով, յանկարծ նորէն մէջ կը բերէ և գրեթէ նման պատճառաբանութեամբք և նոյն իմաստիւք կը լուծէ՝ իթէ ոչ մի և նոյն բառերով. որով գուցէ երբեմն ևս տողակութիւն կը բերէ ընթերցողաց. — Դարձեալ շատ տեղ, մանաւանդ թէ իրեն բովանգակ մասենին չորս դրոց մէջ իսկ շատ հետեողութիւն և նմանողութիւնք կը գտնուին Յուսոց Ս. Հարց գրուածոց, մանաւանդ Ս. Բարսղի վեցօրեկի ճառերուն, ուրեք ևս Սերբիանոսի: Բաց աստի, յԳ. և 'ի Գ. գիրս կան երկար և ամբողջական հաւաքածք ինչ, որք բառ առ բառ թարգմանութիւնք են Ս. Սպիտանու գրքէն՝ Ընդդէմ Հիդետիկոսաց կամ Հերմոնոսոց: Այս գիրքս շատ ծանօթ և հռչակուած էր առ Նախնեօք մերովք՝ 'ի Ս. գարու, մինչև Խորենացին ևս իւր Պատմութեան Ա. Գրոց մէջ (Ձ. գլուխ) կը յիշատակէ զայն, և անոր վկայութիւն կը բերէ գրեթէ եջ մի ամբողջ: Կատ հաւանական կը թուի, թէ թարգմանած պէտք է լինին մեր նախնիք սոյն գիրքս. այլ ո՞ր արգեօք անյիշատակ աւերակաց կամ չուղոյ ներքե թաղուած՝ կը սպասէ բարերար ձեռաց, որ զինքն 'ի լոյս և 'ի կեանս վերագարձնէ:

Տեղիս չլիներ որ այլ ևս երկարաբանել աստ. ապա թէ ոչ, 'ի հաստատութիւն այս ամէն բանից՝ մէջ պիտի բերէի և կարգաւ նշանակէի՝ գրքին էջերը և տեղերը, պիտի գնէի բանասիրաց աշուց առջև այն ամէն պատճառները՝ յորս յեցեալ են սոյն կարծիքներս. որպէսզի մտացածին կամ քմահաճոյ և ումպէտէնամարտին այս խօսքերս: Այլ 'ի հետագայ թերթս պիտի նշանակենք էջերը՝ հետեողութիւնք և նմանութիւնք, մանաւանդ Ս. Սպիտանու յունարէնը պիտի գնենք մեր Սընդկայ հայերէն թարգմանութեան գիմաց:

Շարունակելի

Հ. Յովսէփ Թորոսեան

